

Kalendarium życia Stanisława Staszica

opracowane przez Józefa Olejniczaka, wybitnego znawcę postaci Staszica, wieloletniego dyrektora Muzeum Staszica w Pile, zaangażowanego współpartnera działań Towarzystwa Szkół Staszicowskich od 1987 roku

1755, listopad – przychodzi na świat w Pile w pierwszych dniach listopada w rodzinie mieszczańskiej, która od kilku pokoleń sprawuje w mieście najważniejsze urzędy, mając zasłużoną sławę obrońców praw miasta. Z rodzinnego domu Staszic wyniesie miłość do ojczyzny, obywatelskie wychowanie, ugruntowaną wiarę i zachętę do nauk.

1772 – następuje pierwszy rozbiór Polski, Staszic staje się poddany króla Prus. Nieszczęście ojczyzny oraz niesprawiedliwość społeczna w szlacheckiej Polsce będą w przyszłości głównymi motywami prac Staszica jako pisarza politycznego i historiozofa.

1774 – w Poznaniu otrzymuje niższe święcenia kapłańskie (nie wiadomo, czy później przyjął wyższe święcenia), kapłanem tak naprawdę nigdy jednak nie będzie, mimo godności kanclerza kolegiaty szamotulskiej oraz prepozyta w Turobinie i Czernięcinie. Przez całe życie będzie krytyczny wobec Kościoła jako instytucji, choć istnienie boga było dla niego oczywistością, a religię uważał za jeden z fundamentów społeczeństwa.

1779 – w Warszawie ukazują się drukiem pierwsze prace literackie Staszica: tłumaczenia z francuskiego utworów L. Racine'a (*Religia*) i Woltera (*Poema o zapadnięciu Lizbony*). Oba utwory były wyrazem jego ówczesnych religijnych przekonań. W przyszłości jeszcze kilka razy sięgnie po tę formę pracy literackiej, tłumacząc m.in. *Iliadę* Homera (1815).

1779 – po skończeniu krajowej edukacji za radą ojca wyjeżdża na studia za granicę. Po zwiedzeniu uniwersytetów w Lipsku i Getyndze zatrzyma się na prawie dwa lata w Paryżu. Studiować będzie głównie fizykę i historię naturalną, wtedy też pozna sławnego francuskiego przyrodnika G.L. Buffona, którego książkę przetłumaczy później na język polski. W Paryżu będzie chłonał dzieła luminarzy francuskiego oświecenia i przyswajać sobie ich idee. Do Polski wróci jako inny człowiek.

1781 – po powrocie do kraju podejmuje się edukacji synów Andrzeja Zamoyskiego. W domu Zamoyskich pozostanie do 1797 roku – rozwinie swe wszechstronne zainteresowania (głównie w zakresie polityki i gospodarki oraz geologii), uzyska niezależność materialną, w Akademii Zamojskiej otrzyma doktorat obojga prawa i katedrę języka francuskiego.

1786 – w Warszawie wydaje przekład *Epok natury* Buffona, będący pierwszym owocem jego zainteresowań naukami przyrodniczymi. Wydanie drugie, „pomnożone nowymi uwagami nad ziemią polską”, ukaże się w 1803 roku w Krakowie.

1787, marzec – w Warszawie ukazują się anonimowo *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, głos Staszica o naprawie Rzeczypospolitej inspirowany przez Andrzeja Zamoyskiego. Książka szybko zdobywa uznanie czytelników, żywo oddziałując na stan opinii publicznej w Polsce. Autor jednej z polemik napisał: „dzieło to tak zbawienne w sobie zawiera myśli i tyle ma w sobie głębokich uwag, iż jest warte, aby się w rękę każdego obywatela znajdowało”.

1788 – wydaje przekład powieści francuskiego pisarza J.P.C. Florian pt. *Numa Pompiliusz, drugi król Rzymu*. W następnym roku drukuje tłumaczenie *Pochwały Marka Aureliusza* A.L. Thomasa. W obu przypadkach Staszicowi jako tłumaczowi przyświecał cel dydaktyczny: przypomnienie tamtemu pokoleniu Polaków idealnego wzoru panujących, cenionych ze względu na „szlachetność, sprawiedliwość, łagodność, niezwykłą sumienność w spełnianiu obowiązków, wyrozumiałość dla innych, ustawiczną troskę o dobro poddanych”.

1790, kwiecień – drukuje *Przestrogi dla Polski*, swoisty komentarz do prac obradującego w Warszawie Sejmu Czteroletniego, którego obrady uważnie śledził od jesieni 1788 roku. Ganiąc opieszałość polskiego sejmu, w tym „ostatnim momencie do ratunku i poprawy”, jeszcze raz szuka odpowiedzi na pytanie: „Czyliż nie ma dla reszty Polski ratunku?”

1790, kwiecień – wraz z rodziną Zamoyskich udaje się w dwuletnią podróż do Austrii i Włoch. Był turystą niezwykłym. Zwiedzał kościoły, muzea i galerie, ale przede wszystkim interesowało go życie mieszkańców i funkcjonowanie państw. Zajmowały go kwestie ustrojowe, struktura społeczna, gospodarka, handel, szkolnictwo, nauka, badał obyczaje, zabawy i ubiór mieszkańców, wszędzie zbierał uwagi geologiczne. Z jednej strony szukał odpowiedzi na pytanie, jak to się stało, że gdy cała Europa kończy wiek XVIII, Polska jest dopiero w XVI wieku, z drugiej zbierał doświadczenia, które wykorzysta później czy jako pisarz, czy działacz.

1793 – następuje drugi, potem trzeci (1795) rozbiór Polski. Staszic bardzo mocno przeżywa upadek ojczyzny, w odosobnieniu w Zwierzyńcu Zamoyskich pisze kolejne, rozrachunkowe księgi *Rodu ludzkiego*, w 1794 roku wesprze finansowo powstanie kościuszkowskie, a pozbawiony nadziei wraz z wdową po Andrzeju Zamoyskim i jej dziećmi uda się do Wiednia, gdzie z przerwami przebywać będzie do roku 1797.

1797 – wraca do kraju i rozpoczyna trwające kilka lat wędrówki badawcze po ziemiach polskich z zamiarem poznania ich budowy geologicznej i zasobów naturalnych: wiele razy będzie w okolicach Krakowa i Lwowa, w Kieleckiem, na Lubelszczyźnie, na Mazowszu i Podlasiu, zwiedzi Karpaty i Przedgórze, dotrze na Węgry.

1800 – kupuje dobra hrubieszowskie, których prawnym właścicielem stanie się w 1811 roku. Po ich urządzeniu i zorganizowaniu w towarzystwo rolnicze, rzeknie się tych dóbr na rzecz tamtejszych włościan.

1800 – w Warszawie powstaje Towarzystwo Przyjaciół Nauk, które skupia ludzi pragnących zachować w warunkach niewoli polski język i historię, literaturę i naukę. Staszic jest wśród członków założycieli Towarzystwa, a z czasem stanie się „najczynniejszym, najgorliwszym i najhojniejszym” członkiem tego zgromadzenia.

1804 – udaje się do Paryża po raz drugi, tym razem z zamiarem poznania najnowszych osiągnięć geologii. Zastaje stolicę Francji przygotowującą się do koronacji Napoleona, w dzienniku odnotowuje wszechobecny kult cesarza, ale sam nie ulega „urokowi” Bonapartego.

1805 – po powrocie z Francji wyrusza na zbadanie Tatr, po czym w grudniu czyta na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk pierwszą rozprawę o geologii ziem polskich, przedstawiając jednocześnie program działań zabezpieczających pozbawiony państwa naród przed wynarodowieniem i kładąc akcent na „pracy, nauce i cnocie”. W historii literatury ten tekst jest nazywany „Staszicowską odą do młodzieży”, a kończy go przesłanie: „Paść może i naród wielki, zniszczyć nie może, tylko nikczemny”.

1807 – w następstwie klęski Prus w wojnie z Francją powstaje Księstwo Warszawskie. Staszic publikuje broszurę *O statystyce Polski*. Zwracając się do tych, „którzy ten kraj chcą oswobodzić i którzy w nim chcą rządzić”, skrótowo nakreślił obraz kraju i jego zasobów (obszar, bogactwa naturalne, ludność, rolnictwo, stan miast itd.), prognozował, ile Polska może składać podatków, ile utrzymać może wojska, rysował perspektywy kontaktów handlowych Polski z Francją. Mając świadomość upływającego szybko czasu, zakończył przestrogą: „Waleczny narodie! Przestrzegam, użytkuj z czasu”.

1807 – mając 52 lata rozpoczyna służbę publiczną w Księstwie Warszawskim, której jako mieszczanin w czasach Polski szlacheckiej pełnić nie mógł. Jako członek Izby Edukacyjnej będzie współtworzył m.in. Szkołę Prawa (1808) i Szkołę Lekarską (1809), układał projekty urządzenia edukacji krajowej, walczył o fundusze edukacyjne. Równocześnie aktywnie pracował w administracji skarbowej.

1808 – zostaje wybrany prezesem Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Będzie kierować pracami Towarzystwa do śmierci, mając stale na uwadze własne hasło programowe: „być narodowi użytecznym”.

1810 – książę warszawski mianuje Staszica radcą stanu. Od tego czasu aż do śmierci będzie stale członkiem rządu polskiego, a pracowitość i zdolności wyniosą go do grona najbardziej wpływowych osobistości tamtej Polski. Radcą stanu będzie również w Królestwie Polskim, w 1824 roku zostanie ministrem stanu.

1812 – podpisuje pierwszą umowę darowizny z włościanami części dóbr hrubieszowskich (początki Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego). W przyszłości czyn ten przyniesie Staszicowi miano prekursora spółdzielczości chłopskiej w Europie. Towarzystwo utrzyma się do 1951 roku.

1812 – podczas lipcowej sesji Rady Stanu skutecznie broni funduszy edukacyjnych. Gdy argumentami prawnymi nie przekonał do swoich racji większości członków Rady Stanu, sięgnął po argument pozaprawny, mówiąc: „Cóż to ja widzę w Radzie Stanu Księstwa Warszawskiego, targających się na świętość funduszu, który cnotliwi obywatele w roku 1775 zdrajcom i łupieżcom ojczyzny wydarli. Ci sami zdrajcy i łupieżcy, co śmieli kraj zaprzedać, odstąpili część swoich łupów na wychowanie swoich dzieci. Żli obywatele nie śmieli być złymi ojcami. A tu widzę ojców familii poświęcających los i dolę swojego plemienia dla kogo? Dla marnotrawców i złoczyńców [...]. Ciemni ojcowie zgubili kraj, my go dźwigać chcemy, a sposoby oświecenia naszym potomkom odejmujemy. Niech się więc Polska nie spodziewa powstać, a gdyby nawet jakim cudem powstała, zgubi ją młode, a z naszej winy ociemniałe plemię”. Po tej tyradzie „jedni z członków Rady Stanu zamilkli, drudzy się zawstydzili, wielka część śmielej wnioski jego poparła”.

1815 – powstaje Królestwo Polskie z carem Rosji jako królem Polski. Staszic ogłasza rozprawę pt. *Myśli o równowadze politycznej w Europie*, w której wzywa do zrzeszenia narodów słowiańskich pod berłem carów Rosji, rzucając hasło: „Łączcie się i oświecajcie się”.

1815 – upadek Napoleona nie przerywa działalności publicznej Staszica. W Rządzie Tymczasowym Królestwa Polskiego otrzymuje kierownictwo spraw gospodarczych, wchodzi do Wydziału Oświecenia (później Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), przewodniczy Komisji Centralnej Likwidacyjnej. W uznaniu zasług zostaje odznaczony Orderem Świętego Stanisława.

1815 – ukazuje się drukiem dzieło *O ziemiórództwie Karpatów i innych gór i równin Polski*. Książka zawiera 12 uczonych rozpraw, które dają pełny obraz budowy geologicznej ziem polskich i są skarbnicą wiedzy o bogactwach, które ta ziemia w sobie zawiera. W przyszłości ta praca da Staszicowi tytuł „ojca polskiej geologii”. Ale to nie jedyny walor tego dzieła. Staszic potrafił w taki sposób pisać o geologii, wspaniałościach natury, bogactwie polskich ziem i zamieszkujących ją ludziach, że jego książka zwróciła na siebie uwagę dochodzącego do głosu pokolenia romantyków. Jeden z nich napisał: „Czytając uczone rozprawy Staszica o ziemiórództwie gór, a szczególnie Karpat, niepodobna jest nie zapragnąć własnymi oczami oglądać miejsca, które go natchnęły”.

1816 – obejmuje kierownictwo Dyrekcji Przemysłu, Handlu i Kunsztów w resorcie spraw wewnętrznych. Opowiadając się za protekcjonizmem państwa w gospodarce, zarządzać będzie górnictwem i hutnictwem, budową dróg, regulacją rzek, rzemiosłem, handlem, urządzeniem miast, wprowadzaniem nowych miar i wag. W 1818 roku „za gorliwe prace około wyższej dyrekcji górnictwa” otrzyma Order Orła Białego.

1816 – jako wpływowy członek resortu oświaty kontynuuje prace rozpoczęte w Księstwie Warszawskim. Współtworzy jednolity system szkolnictwa w Królestwie, organizuje Akademię Górniczą w Kielcach i Królewski Uniwersytet Warszawski, w kolejnych latach współorganizuje Instytut Agronomiczny, Szkołę Inżynierii Cywilnej Dróg i Mostów, Szkołę Weterynaryjną, Szkołę Przygotowawczą do Instytutu Pedagogicznego. Po dymisji ministra S.K. Potockiego (1824) jego pozycja w resorcie wyraźnie osłabnie.

1819-1820 – w Warszawie drukuje trzy tomy *Rodu ludzkiego*, poematu dydaktycznego, w którym przedstawił ogólny schemat dziejów całej ludzkości oraz wizję społeczeństwa przyszłości: „Europę zrzeszonych narodów”. W dziele Staszica zjednoczona Europa jest wspólnotą równoprawnych krajów, z których każdy zachowuje własny język, obyczaje, urzędy, sądy, szkoły itp. Prawa konstytucyjne, podatki oraz prawo cywilne i karne stanowią się na poziomie wspólnoty, w której jest jeden system miar i wag, jeden pieniądz i jeden język do komunikacji wewnątrzwspólnotowej. Staszic uważał proces zrzeszania się narodów Europy za nieuchronny. W 1820 roku pisał w trzecim tomie *Rodu ludzkiego*: „Moc twórcza nie zmieni się, nie ustąpi, ona koniecznie swoje przeznaczenie w rodzie ludzkim dopełni, zrzeszenie ludów Europy uiszczy”.

1820 – kładzie kamień węgielny pod siedzibę Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Budowniczym jest Antonio Corazzi, architekt sprowadzony przez Staszica z Włoch. W styczniu 1824 roku w pałacu odbędzie się pierwsze publiczne posiedzenie Towarzystwa. Bardzo szybko budynek zaczęto nazywać Pałacem Staszica (obecnie siedziba Polskiej Akademii Nauk).

1820 – podpisuje umowę z Berterem Thorvaldsenem na wykonanie posągu Mikołaja Kopernika w Warszawie. Pomysł wystawienia pomnika Kopernikowi Staszic rzucił jeszcze w 1809 roku, fundusze gromadzono ze składek

publicznej. Rzeźbiarzowi zapłacił Staszic z własnej szkatuły, w testamencie zapisze jeszcze 70 tysięcy złotych na wykonanie w Warszawie odlewu z brązu i postawienie pomnika. Pomnik zostanie odsłonięty w 1830 roku.

1822 – doprowadził do końca dawny swój zamiar urządzenia dóbr hrubieszowskich dla dobra mieszkańców tych włości. Aktem notarialnym podarował swoje dobra nieruchomości gminie hrubieszowskiej, pod warunkiem przystąpienia mieszkańców tych dóbr do zaprojektowanej przez siebie organizacji: Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego ratowania się wspólnie w nieszczęściach. Przynajmniej od 1812 roku Staszic wdrażał włościom hrubieszowskich do zasad organizacyjnych Towarzystwa, tj. wspólnego działania i wzajemnej pomocy, samorządności, gospodarności, dbałości o życie rodzinne i właściwą postawę moralną. Obok dziedzicznych gospodarstw chłopskich Staszic wydzielił też własność wspólną: lasy, pastwiska, karczmy i młyny oraz grunty stanowiące uposażenie prezesa i urzędników Towarzystwa. Zorganizował i uposażył na terenie Towarzystwa pięć szkół elementarnych, trzy magazyny zbożowe, bank pożyczkowy, zobowiązał stowarzyszonych do opieki nad sierotami, niezdolnymi do pracy kalekami i starcami oraz inwalidami wojskowymi, obmyślił opiekę lekarską i szpitalną. Na czele Towarzystwa postawił Radę Gospodarczą, wybieraną spośród włościom i mieszczan Hrubieszowa, oraz dziedzicznego prezesa.

1824 – wobec narastającego konfliktu z ministrem skarbu Lubeckim, z powodu podeszłego wieku i stanu zdrowia Staszic podaje się do dymisji, którą otrzymuje wraz z jednoczesnym powołaniem na ministra stanu.

1826 – umiera 20 stycznia. Staszic był głęboko przekonany, że obowiązkiem człowieka jest pomagać innym ludziom. W autobiografii napisał m.in.: „tylko ten postępuje najlepiej do celu swojego Stwórco, kto przez ciąg swojego życia poprawi los, powiększy szczęśliwość drugich ludzi”. By ten cel osiągnąć, znacznie ograniczył swoje potrzeby, by zaoszczędzone środki przekazać potrzebującym. Żył z piętnem sknery i dopiero po śmierci okazało się, jak „hojny był to sknera”. Swoje dobra w Hrubieszowskim już wcześniej podarował mieszkańcom tych włości, kapitały zaś zapisał w testamencie na różne cele publiczne (m.in. szpitale, dom zarobkowy, klinikę przy Uniwersytecie Warszawskim, Instytut Głuchoniemych i Ociemniałych, pomnik Kopernika, szkołę w Hrubieszowie), księgozbiór i zbiory przyrodnicze przekazał Towarzystwu Przyjaciół Nauk. Po śmierci zostawił po sobie „żał powszechny w narodzie”. Jego pogrzeb stał się wielką manifestacją, która zapoczątkowała żywiołowy kult Staszica, który w przyszłości stał się podstawą jego legendy. Grób Staszica znajduje się przy kościele kamedułów na warszawskich Bielanach.